

Arheolozi zahtijevaju ispravljanje biblijske povijesti

Israel FINKELSTEIN - Neil Asher SILBERMAN, *The Bible Unearthed. Archaeology's New Vision of Ancient Israel & the Origin of Its Sacred Texts*, The Free Press 2000., 2001.; tal. prijevod: *Le tracce di Mosè. La Bibbia tra storia e mito*, Saggi 14, Carocci editore, Roma 2002.

Engleski naslov knjige, u hrvatskom prijevodu *Neutemeljenost Biblije. Novi arheološki prikaz staroga Izraela i izvor njihova svetoga teksta*, u talijanskom izdanju naslovljen je *Tragovi Mojsija. Biblija između povijesti i mita*, ukazuje na provokativnost sadržaja knjige. Nakon višegodišnjih arheoloških istraživanja u Izraelu, napose na sjeveru Palestine, a tragom biblijskih izvještaja, I. Finkelstein i N. A. Silberman objavili su navedenu knjigu. Knjiga na engleskom izvornom jeziku ima 300, u talijanskom prijevodu 409 stranica formata 22x15 cm. Prevedena je već na više jezika. Mi se ovdje služimo talijanskim prijevodom. Knjiga je odmah nakon tiskanja uznemirila povjesničare i bibličare ali još više židovske radikalne političare koji u biblijskoj povijesti nalaze uporište u borbi protiv Palestinaca za nezavisnu državu Izrael. "Je li Biblija u pravu?" - pitanje je koje se postavlja već više stoljeća a postalo je aktualno u prošlom stoljeću napretkom znanstvenih arheoloških istraživanja biblijskih mjesta. I. Finkel-

stein je arheolog sa sveučilišta u Tel Avivu a N. A. Silberman arheolog i povjesničar iz Belgije. U svojim zajedničkim istraživanjima preispituju najnovijim arheološkim metodama sva već ispitivana mjesta u Izraelu, Jordanu, Egiptu, Libanonu i Siriji. Timskim radom posebno su izvršili nova arheološka istraživanja Megida, Hazora, Samarije, okolice i grada Jeruzalema. Mnogstvo novih podataka objavili su u brojnim časopisima i knjigama. S ovom knjigom odvažili su se javno postaviti u pitanje povijesnost biblijskih navoda koji se odnose na povijest Izraela i Judeje ali i samoga nastajanja Biblije.

Knjiga je s predgovorom (str. 13-15) i uvodom (*Arheologija i Biblija*, str. 17-37) podijeljena u tri dijela: 1) *Biblija i povijest* (str. 41-159), 2) *Nastup i propast staroga Izraela* (str. 163-239), 3) *Judeja i nastajanje biblijske povijesti* (str. 243-328). Zadnji dio je epilog: *Budućnost biblijskog Izraela*, predstavljena sa sedam pojedinačnih, zasebnih, tema (str. 329-365) u kojima se pokušava uskladiti znanstvena istraživanja s biblijskim tumačenjima. Potom slijede oskudne bilješke, u cijeloj knjizi ukupno 34, s navodima citiranih djela a više vlastitih pojašnjenja (str. 365-370). Izabrana znanstvena *bibliografija* (str. 371-391) je donesena s napomenom da postoji bogata literatura o istraživanim objektima na židovskom, njemačkom, francuskom, a da su se opredijelili za literaturu objavljenu na engleskom jeziku. Knjiga na kraju donosi i *analitički indeks* (str. 393-409) osoba i mjesta što omogućuje lakše služenje knjigom.

Knjiga želi biti uvjerljiv prikaz novog interpretiranja nastanka starog Izraela i svetih biblijskih tekstova. Na temelju vrednovanja novih iskapanja na Tel Megido, što su otpočela poduzetnošću stručnjaka, arheologa i povjesničara, sa Sveučilišta u Tel Avivu u suradnji s Pensylvanijskim državnim sveučilištem i 'Megido Expedition', knjiga donosi rezultate brojnih analiza arheoloških i povijesnih istraživanja. Prema istim autorima knjiga sili na preispitivanje i promišljanje biblijskih izvora o nastanku Izraela kao Božjeg naroda. Kronologija povijesnih događanja, dosada uglavnom prema Bibliji uvažavana, moraju se presložiti prema rezultatima arheoloških nalaza. Prema arheološkim nalazima ne proizlazi da je u 10. st. pr. Kr. bilo velikih gradova niti je bilo velikih junaka i kraljeva kao što Biblija spominje, npr. Davida i Salomona. Biblija je ustvari čudesna imaginacija njezinih autora u prošlost (str. 13.) nastala u Judeji u 7. st. za vrijeme kralja Jošije (639.-609.). Doživljavala je još nekoliko redakcija snažnog duhovnog pokreta i postala izvor duhovne snage za Židove Judeje i cijelog svijeta. Povijesni nukleus bio joj je Jeruzalem s kraljevskim dvorom i hramom Jahve, Boga Izraelova (str. 13). Njezini autori, za razliku od drugih istočnjaka, bili su otvoreni multikulturalnosti i prihvaćali su semiotičku orijentalnu izražajnost a zadržali svoju religioznu specifičnost izraženu o jedincatom Bogu koji se nastanio usred svoga naroda, u hramu, u Jeruzalemu. To se dogodilo deuteronomističkim pokretom u 7. st. pr. Kr., koji je rodio moderni monoteizam. Jeruzalem je u to vrijeme bio mali kraljevski grad ali u duhovnom pokretu u njemu je izrasla

svijest o velikoj povijesti. Imaginacijom u prošlost stvorene su u Bibliji *sage* (pripovijesti) o praocima Abrahamu i Jakovu, velikim kraljevima u Judeji za razliku od Izraela. Međutim, autori ove knjige ističu da arheološki podaci idu obratnim smjerom i zato naglašavaju da treba rastaviti povijest od legende. To je uostalom svrha publiciranja knjige (str. 15). Kroz biblijske *sage* i legende, kako kažu autori, duh bogatih duhovnih i etičkih pouka ukorijenio je božansko predstavljanje u ovozemnoj povijesti pred očima čovječanstva. Biblija previše ne hvali ni knezove ni proroke nego je u svemu obavijena Božjim obećanjima cijelom čovječanstvu u kojem je Izrael samo protagonist preko kojega Bog sam određuje njihovu i sudbinu cijeloga svijeta (str. 21). No, tijekom kronološkog nastajanja Biblije arheološki nalazi stavili su već odavna u pitanje. Prema autorima knjige deuteronomistička povijest bila je prije napisana nego Petoknjžje koje se konačno formira nakon babilonskog sužanjstva (str. 27). Tekstovi su u Bibliji napisani na temelju usmenih predaja. Arheologija potvrđuje mnoge, ali ne sve, događaje opisane u Bibliji. Tako su biblijski navodi sastavni dio same povijesti. No, datiranje tih događaja nužno je uskladiti s najnovijim arheološkim istraživanjima. Prema I. Finkelsteinu jahvistički pisac nije najstariji jer u Jeruzalemu u doba Davida ne postoji prisutnost raširene pismenosti. To se događa tek u 8. st. pr. Kr. Prve kompilacije događaju se tek u 7. st. pr. Kr. u vrijeme snažnih političko-društvenih zbivanja i velikih duhovnih težnji. Tako bi i *sage* o velikim kraljevima Davidu i Salomonu bile literarna kre-

acija s povijesnom jezgrom (W. F. Albright) iako bi to bila arhaična povijest (Finkelstein) (str. 36). Sva mudrosna i literarna snaga autora služila je religioznoj reformi i teritorijalnim ambicijama Judeje u 7. st. pr. Kr. Zato je nužno rekonstruirati cijelu povijest Izraela. Sjeverno kraljevstvo, Izrael, u vrijeme svojih kraljeva je imao oznake prave državotvornosti. Iskapanja u sjevernoj Palestini utvrđuju da su tu plemena živjela u miru i imala razvijenu poljoprivredu. Pisma iz Tel el-Amarna potvrđuju da je Kanaan bio razvijena regija i da su doseljenici s njima živjeli u miru. Nema nikakvih tragova o izraelskom osvajanju Kanaana u vrijeme Jošue. Kataklizme i rušenja događala su se na tim područjima na različite načine a u 7. st. nakon propasti izraelske države 721. god. nad ruševinama stvarale su se legende o junačkim obranama i herojskim podvizima osvajača (str. 104). Proces ujedinjenja počeo je na temelju pronađene "Knjige zakona" u hramu u vrijeme Jošijine reforme a lik kralja Jošije prenošen je na junake u daleku povijest osvajanja za vrijeme Jošue (str. 109).

Knjiga o sucima poslužila se saga o pojedinim osobama iako je ustvrdila da su Izraelci živjeli stoljećima s Kanaancima (Suci 3,5). Izraelci su prema Finkelsteinu bili nomadi (Apiru) koji su u Kanaan dolazili stoljećima iz pustinje i s njima u miru živjeli. Nema nikakvih tragova nasilnog osvajanja. Prvi sigurni tragovi njihova naseljavanja nađeni su u Gornjoj Galileji u brončano doba, oko 3500.-2200. (str. 121). Potom prve primitivne utvrde građe u brončano doba (2000.-1150.) dok u željeznom dobu (1150.-

586.) i čvrste utvrde. Iz tog doba su arheolozi pretražili preko 500 mjesta. Nakon vremena sudaca monoteizam i predaje o Izlasku na vidjelo su izašle mnogo kasnije iako je i za pisca o sucima teologija imala važniju ulogu nego povijest (str. 135). To su u Judeji učinili deuteronomisti u 7. st. iz političkih i religioznih razloga. To su bili temelji nacionalnog i religioznog jedinstva. Tako se dogodilo i s knjigom Samuelovom i knjigom Kraljeva. Tek u 7. st. *sage* o Davidu i Salomonu služe za isticanje dostignute kulturne, duhovne i nacionalne baštine koja je svoj vrhunac dostigla u Jošijinoj reformi. Naravno, volja Božja se u svemu tome očitovala. U Davidu i Salomonu ustvari idealizirana je prošlost (str. 143), tvrdi Finkelstein, jer arheologija ne nalazi uporišta o njihovoj veličini. Arheologija utvrđuje u 10. st. na sjeveru tragove kataklizme, poručene kanaanske gradove, koje je pisac deuteronomist iskoristio i uklopio u svoju idealiziranu povijest o Davidu koji je te krajeve osvojio. I tzv. Salomonove štale u Megidu i Jeruzalemu, pa i Salomonov hram u Jeruzalemu, ustvari, tvrdi Finkelstein, nisu nikad ni postojale (str. 150). To su u 10. st. pr. Kr. bile kanaanske utvrde koje su porušili Egipćani, a Jeruzalem i Judeja bili bi tek neznatna naselja. Pisac u 7. st. tražeći uporište u povijesti idealizira lik Davida i Salomona pripisujući im velika osvajanja i gradnje koje oni nisu sagradili, tvrdi Finkelstein. Tim je pisac deuteronomist rasplamsavao nadu u veliku budućnost Izraela (str. 158).

U drugom dijelu knjige pisci iznose dokaze da je sjeverni dio zemlje bio razvijen i naseljen dok je Judeja

provincija i vrlo slabo naseljena. U brončanom dobu nomadi su postali pravi poljoprivrednici, a kasnije i graditelji utvrda i gradova kao što su Sihem i Aj. U srednjem brončanom dobu (oko 2000.-1550.) Jeruzalem i Hebron su granična izolirana područja. Tek u 11. st. Feničani i Filistejci potiskuju Kanaanca. Mnogi gradovi, kao npr. Megido, bivaju porušeni. S juga prodrli su Egipćani u vrijeme Šešonka (945.-925. god. pr. Kr.) čije osvajanje pisac deuteronomist tumači kao kaznu za grijeh Davidove i Salomonove. Tek će ih idealizirati pisci nakon propasti Izraela u vrijeme Jošije. Arheologija utvrđuje da je Omrijeva dinastija u sjevernom kraljevstvu bila mnogo bogatija i središnja država negoli Judeja. Ostaci palača, magazina, štala i pograničnih utvrda pokazuju da je npr. Ahab (874.-853.) bio veliki i mudri upravitelj države dok ga biblijski pisac opisuje povezujući ga s idololatrijom da bi istaknuo judejske kraljeve koji povijesno nisu imali takav državnički ugled. Agonija Izraela počinje s prodorom Asirije u vrijeme Tiglatpilesera III. (745.-727.). Samarija je osvojena 721. god. pr. Kr. Mnoštvo tekstova koji govore o deportaciji stanovništva arheologija je iznijela na vidjelo. Započelo je asiriziranje (arameiziranje) njegova stanovništva. Tako Izrael odlazi u zaborav.

Treći dio knjige govori o uzdizanju Judeje. Povijest se piše dvjesto godina nakon neznatnih kraljeva Davida i Salomona. Dokumenti iz Tell el-Amarna svjedoče o beznačajnom Jeruzalemu, o poljoprivredničkom siromašnom kraju. Arheolozi utvrđuju da se država pokazala snažnijom tek u vrijeme kralja Ahaza (736.-716.). On je uspostavio

vrlo dobre diplomatske i trgovačke odnose sa susjedima. Biblija ga ne hvali zbog religiozne tolerancije. Jahvizam postaje ekskluzivna religija tek u vrijeme kralja Ezekije (716.-687.) koji je započeo nacionalnu i religioznu reformu. Jahvin hram u Jeruzalemu poslužio je centraliziranju kulta. Ta će obnova procvjetati u punini u vrijeme Jošije. Finkelstein uspoređuje i daljnijem izlaganju biblijske tekstove i arheološke nalaze iz vremena vladanja kralja Ezekije i nakon nenadanog oduzimanja od osvajanja Judeje i Jeruzalema, Sanherib (704.-681.), nakon što je osvojio južne dijelove Judeje, i natjerao Ezekiju na plaćanje teških poreza, povukao se u Ninivu a Ezekijin nasljednik Manaše (687.-642.) morao je vratiti religioznu toleranciju što je pomoglo opstanku Judeje. No, biblijski pisac mu taj 'grieh' ubraja kao kaznu za buduću propast Judeje.

U velikoj reformi za kralja Jošije, tvrdi Finkelstein, u kojoj je dominiralo nacionalno pomirenje Izraela i Judeje, obnovljen je i savez (622. god. pr. Kr.) i jahvizam proglašen nacionalnom religijom. Tad je Judeja izašla iz analfabetizma i uz religioznu reformu, idealizirajući svoju prapovijest i važne osobe te povijesti, stvorila je temelje za budućnost opstanka naroda na temelju ideje jedinstva i moralno etičkih normi (str. 303). Katastrofa će se dogoditi babilonskim osvajanjem Jeruzalema i odvođenjem naroda u sužanjstvo 587. god. pr. Kr. ali će principi religiozne obnove iz Jošijina vremena postati temeljem obnove i nakon povratka iz babilonskog sužanjstva za vrijeme Ezre i Nehemije. Finkelstein iznosi tvrdnju F. Friedmana da su religiozni zakoni proglašeni kao 'Mojsijev za-

kon', tj. *Tora* (Petoknjižje) u konačnoj fazi redigirani od samoga Ezre (str. 325). E zadnjem dijelu knjige, u *epilogu* izneseni su osvrti na razne hipoteze u s vezi doba patrijarha, sinajske objave, osvajanja Izraela i o granicama Judeje. Prilozi ustvari trebali bi potvrditi već iznesene tvrdnje u ovoj knjizi. No, zacijelo će iznesene tvrdnje ove knjige još prolaziti kroz mnoga preispitivanja stručnjaka iz arheologije, povijesti i teologije. Nije to sigurno zadnja riječ o izraelovoj i judejskoj povijesti. Što se tiče Biblije i njezina tumačenja možemo reći da sukoba znanosti i biblije u iznošenju vjerskih istina nema, može biti nesporazuma u interpretaciji, a povijesnost biblijskih navoda ostaje provjeriti stručnoj znanosti arheologije i povijesti.

Božo Odobašić

Egzegetska studija o idolskoj hrani prema Pavlu

Alex T. CHEUNG, *Idol Food in Corinth. Jewish Background and Pauline Legacy*, Sheffield Academic Press, Sheffield 1999., 364 str.

Autor je američki prezbiterijanac a studija doradena disertacija, izdana u nizu *Journal for the Study of the New Testament Supplement Series*, br. 176. U uvodu (str. 15-25) pojašnjava Cheung da je od Pavlova grčkog izraza *eidolothya* (meso životinja žrtvovanih idolima) stvorio engleski izraz *idol food* i najavljuje da će se razlikovati od većine suvremenih egzegeta pri obrazlaganju Pavlova učenja u 1 Kor 8-10 o tome. Smatra da Pavlov stav prema propisima

Tore o čistim i nečistim jelima treba promatrati odvojeno od gledanja na idolsku hranu. Davši naslov prvom poglavlju "Socijalno značenje blagovanja idolske hrane" (str. 27-38) upozorava da je u Korintu Pavlova vremena uz Eskulapov hram bila i fontana Lerna, zatim više blagovaonica za socijalne i kultne gozbe. Odbiti poziv na takvu gozbu bila je uvreda, a bilo je teško na njoj odvojiti poslovno-socijalni od religijskog vida. Na temelju 1 Kor 8,7 Cheung zaključuje da je Pavao već prilikom prvog boravka u Korintu morao govoriti o idolskoj hrani. U poglavlju "Podloga Pavlovu stavu o idolskoj hrani u ondašnjem židovstvu" (str. 39-81), tumačeći Toru, Josipa Flavija, Filona Aleskandrijskog i židovske apokriife, zaključuje da je blagovanje idola smatrano otpadom od monoteizma. Iz Pavlova ponašanja izvodi da pogane kao takve nije smatrao nečistima, jer Toru nije više držao obvezatnim sredstvom spasenja, ali je kao Židov morao zadržati suzdržljivost pred idolskom hranom.

U trećem poglavlju istražuje egzegetski 1 Kor 8-10 sa svoga stajališta (str. 82-164). Ne vidi napetosti između 8,1-13 i 10,1-22 te smatra da su oba dijela zajedno sročena. Tu je Pavlov hod po užetu, između legalizma judeokršćana i liberalizma bivših pogana sklonih gnosticizmu (str. 86-87) te upozorava da je u Rim 14 tema vjera a u 1 Kor 8-10 savjest. Suprotstavljajući se egzegetima koji tumače da Pavao zabranjuje samo blagovanje na hramskim gozbama, upozorava kako Pavao ne traži od "slabih" da se dadnu bolje poučiti nego od "jakih" da popuste radi slabih (str. 129-130). Cheung vidi u ovom odjseku sljedeću